

ZARFLAR

Batı Sarı Uygurcadaki zarflar derece zarfları, zaman zarfı, yer ve yön zarfı, durum zarfı diye dörde ayrılır. Az sayıda zarf derece eki almanın dışında, gramer değişikliği yoktur. Meselâ:

a. Derece Zarfı. Bunlar: qalca “oldukça”, mule ~ muli “çok”, jiñ “en”, diñ “en”, dancin “fevkalade”, cuaşi ~ coşi “gerçekten, hakikaten”.

Derece zarfları genellikle nesnenin karakterini bildirir. Genellikle kendisinin nitelediği sıfatlardan önce gelir. Meselâ:

qalca yaxşı dro. “çok iyi oldu.”

diñ bezäk dro. “en büyük.”

jiñ göhp dro. “en çok.”

cuaşi yüs dro. “Gerçekten kötü.”

Fakat *mule* zarfı sıfattan önce veya sonra da gelebilir. Meselâ:

Bu ahldän sat mule yaxşı dro.~ -bu ahlden sat yaxşı mule dro. “Bu altın saat çok güzel.”

Bu iki şekil Batı, Sarı Uygurcada mevcuttur. Bu Sarı Uygurcaya özgü bir özelliktir. Çince'nin etkisi neticesinde ortaya çıkmıştır.

b. Zaman Zarfları: am “şimdi, demin”, şen “önce”, amehgä “hemen, derhal”, cañ “demin”, day ~ dey “demin”, juqäçer “sık sık”.

Zaman zarfları hareket olduğu zaman ve durumu niteler. Meselâ:

Yag cis am mañdä, sen ganciñ surgäla bar. “Yağ cis demin gitti, sen hemen onu kovala.”

Sen şen bar, men mända muca saGen. “Sen önce git, ben burada biraz bekleyim.”

Men amehgä gelen. “Ben hemen geleceğim.”

gol gerlernä men cañ yüv arätdä. “O tabakları ben demin yıkadım.”

c. Yön ve Yer Zarfları: Bunlar: berä “buraya”, narä “oraya”, yorä “yukarıya, güneye”, Guzu “aşağıya, küzeye”, Gahdar ~ qadar “arkaya”, dasGar ~ dasgar “dışarıya”.

Yön ve Yer zarfları hareketin yönünü bildirir. Meselâ:

Berä mañ ! “Buradan yürü!”

Narä çoGe! “Oraya oturun!”

Yorä çoGe! “Yukarıya otur!”

Sen Guzu şoz di! “Sen ev sahibine teşekkür konuşması yapsana!”

ç. Durum Zarfları: dahGä “henüz”, bäle “birlikte, beraber”, daylä “hiç”, dodi “kesin”, ene “yine”, guañ “sadece”.

Durum zarfları hareket değişiminin yapılış şekli ve durumunu bildirir. Meselâ:

Qacey yörgeñäp dro. dahGä la ni bälmes dro. (Bir kaç ay öğrendi, henüz hiç bir şey bilmiyor.)

gel, mäş xosä bäle duhdenä! “gelin, hepimiz birlikte yapalım!”

Bu yavdalnä men daylä bälmes. “Ben bu işi hiç bilmiyorum.”

gol dodi gelgäş dräm? gelgämes dräm? “O kesin gelecek mi? gelmeyecek mi?”

Yukarıdakiler içinde durum zarfları en fazladır.

Bazı zarfların karşılaştırma şekilleri de vardır. Bunların ekleri sıfatların küçültme ekleri ile aynıdır. Meselâ:

narä “oraya”, naräraq “biraz o tarafa”

qädar “arkaya” qädarraq “biraz arkaya”

yorä “yukarıya, güneye”, yoräraq “biraz yukarıya, biraz güneye”

Guzu “aşağıya, küzeye”, Guzuraq “biraz aşağıya, biraz küzeye”

Bazı yön ve yeri bildiren isimlere de karşılaştırma eki eklenir zarfa dönüşür. Meselâ:

undun “ön, doğu” +-ä(III.şahıs eki) +-rek = undunärek = “biraz öne, biraz doğuya”

art “arka, batı” +-ä (III.şahıs) +-raq = ardäraq “biraz arkaya, biraz batıya”

Bu oht yünä undunärek qala. “Bu ot evi biraz öne yapınız.”

Mäs çi yünä ardäraq dähgenä. “Biz devecinin çadırını biraz batıya kuralım.”

EDATLAR

Edatlar isim, zarf, isim özelliğine sahip birleşik kelimeler ve bazı zarflardan sonra gelip, hareketin yönü, vasıtası, sınırı ve şeklini bildirir. Birleştiği kelimelere göre aşağıdaki üçe ayrılır.

a. İsimlerin yalın halinden sonra gelenler:

bucin ~ vucin ~ ocin ~ bulen ~ olen “ile, ve”, *sen* “her biri”. Meselâ:

änä mobi ocin dözalmas dro. “Küçük kardeşim tüy kalem ile yazı yazmayı bilmiyor.”

Sen bu Golnäñ Güzägä ocin mañ! “Sen bu nehir kıyısınca yürü!”

Mäs narä ocin mañenä! “Biz o taraftan yürüelim!”

Seler kun sen şüeşoga bargaq be? “Siz her gün okula gidiyor musunuz?”

Men käsilerinäñ säk sen yehtdi. “Ben her aileyi dolaştım.”

b.Yönelme Halinden Sonra Gelenler: *dige* ‘...ekadar’ bu kelime belirli bir süre içerisindeki zamanı bildirir. Meselâ:

gol yehdäp gelerge dige, sen bermen goyoq dro. “O gelinceye kadar vermezsen olmaz.”

Lancäudan beciñGa dige nici kun mañGäş er? “Lan Zhou’dan Pekin’e kadar kaç gün sürer?”

Şucunci aydan amGa dige sen ni duhtdä? “Mart ayından bugüne kadar neler yaptın?”

c. Çıkma Halinden Sonra Gelenler: *dogär* (...-in ~ -ın ~-un~-ün dışında), *soñ* (-dın ~ -tin ~ -dan ~ -tan ...sonra), *berä* (çıkma hali + beri ~ buyana). Meselâ:

Mändan dogär men nime ma görmehdi. “Onun dışında hiç bir şey görmedim.”

gol asarga bargandan soñ änäsände ni yavdal ma unmen dro. “O köye vardıktan sonra, küçük kardeşinin yanında hiç iş yok.”

Uş yildan berä mäsdäñ kun yaxşı bop dro. “Üç yıldan beri günümüz iyileşti.”

YARDIMCI KELİMELER

Yardımcı kelimeler cümledeki yerine göre ikiye ayrılır.

a. Cümle İçinde Gelen Yardımcı Kelimeler:

la “hemen, sadece” cümlede pekiştirme rolünü oynar. *ma* ~ *ba* –da “vurgulamak, aynı, yol vermek” anlamında kullanılır. Meselâ:

Bu Gozinä togän la dugep dro.. “Bu kuzuyu dün doğurdu.”

Men sukcige yehtgeş la bu qaronä diadäp beren. “Ben Jiu Çüan’a varınca bu mektubu iletteceğim.”

Mäs xosä hicivahldä sen la aşmen där. “Biz hepimiz içtik, sadece sen hâlâ içmedin.”

guo şäuxua ma gep dräm? “Guo Şiuxua da gelmiş mi?”

gol agärgaş semennä ma aşmes dro. “O ağrıdan yemek de istemiyor.”

Gaysä kun gelse ma bolgäş där. “Hangi gün gelse olur.”

Men çilagaş yip ba yimehdi. “Ben sinirlendiğimden yemek de yemedim.”

b. Cümlelerin Sonunda Gelen Yardımcı Kelimeler:

me ~ *be*, *mu* ~ *mo* “mu ~ mü ~mı ~ mi” soru eki, *ba* ~ *va* şüpheyi bildirir. Meselâ:

Batär yüde bar me? “Batır evde var mı?”

Yüde yoq be? “Evde yok mu?”

Sen gelogan me gelomagan me? “Sen gelmiş miydin, gelmemiş miydin?”

Seler bu lomaq pudägnä Garap där mu? (Siz bu hikaye kitabı gördünüz mü?)

On ahsäg käsi bar ba (~va)? “Ondan fazla kişi var mı?”

Togän lomda lar etgen käsi senän daGän ba? “Dün toplantıda konuşan adam senin dayın galiba.”

Men saga bergem ba? “Ben sana verdim mi?”

ÜNLEMLER

Ünlemler duyguyu, çağırma veya cevabı bildiren ünlemler diye üçe ayrılır.

a. Duyguyu bildiren ünlemler:

a “a,eyvah, tüh, vah vah” şaşırma ve acıyı bildirir.

he “hey” övgü ifade eder.

ay “pişmanlık ifade eder”, yo “nasihat, tenbih ifade eder”

ado “ağrı ifade eder”, qa “pişmanlık ifade eder”

na ~ ne “gıpta etme ifade eder” aya “sevinçten şaşırma”

Meselâ:

A! agärga! “A! çok acıyor!”

Ay! gucir dro! “Ey! çok zor!”

Yo! mända yılan där! “Ey! burada yılan var!”

He! bu dienyiñ yaxşı mule dro. “Hey! bu film ne kadar güzel!”

Qa! bu Goän almagan bolsa ... “.... bu kavun olmasaydı!”... pişmanlığı bildirir.

Bu menän GäzaGa där na! “Bu benim kız kardeşim ya!”

b. Kişileri çağırma veya Seslenme Ünlemleri:

hoyt~tayt, xey~hay, ay~ey “ey” onu çağırma yarar, *ale~ole, co* “onaylamak için kullanılır”, *ya~ye* “evet”, *yam* “doğrulamak için kullanılır”, *ma* “vermek, birşeyi ona uzatmak için kullanılır”, *ca* “hoşça kal”, *kok* “kovmak, yani git, defol”, *kuk* “yel bırakmak”

Meselâ:

Hoyt! gel! gel! “Ey! gel! gel!”

Tayt! sen Gahcan gehldi? “Ey! sen ne zaman geldin?”

Bu menekdä daGaga diadöp ber, yam? “Bu parayı dayına götür tamam mı?”

ale, ya, ma, ca, kok, kuk gibi ünlemler tek başına kullanılır.

Bunların dışında *yaq* kelimesi ‘hayır’ anlamında kullanılır. Bu kelimedden sonra gelen kelimelerin hepsi olumsuzluk ifade eder. Meselâ:

Sen li bucañnä danägäş me? “Sen Bakan Li’yi tanıyor musun?”

Yaq! men danämas. “Hayır! ‘ben tanımıyorum.”

c. Hayvanları Çağırarak Veya Hareket Ettirmek İçin Kullanılan Ünlemler

dräş-dräş “koyunu çağırarak için”, äş-äş “koyunu hareket ettirmek için”

därga-därga “kuzuyu çağırarak”, gäş-gäş “kuzuyu hareket ettirmek için kullanılır”

moş-moş “öküzü çağırarak için”, oş-oş “kovmak için”

eş-eş “bozağı çağırarak” eş-eş “bozağı kovmak için”

du-du~dr-dr “at ve eşeği çağırarak için”, drayt~trayt~dayt “at ve eşekleri hareket ettirmek için”.

toş-toş “deveyi çağırarak için”, duçä-duçä “at ve eşekler için”

suq-suq~çök-çök “deveyi çöktürmek için kullanılır”

çä-çä “devenin yerinden kalkmasını sağlamak için”

miş-miş~mi-mi “kediye çağırarak”, tamaq-tamaq “kediye kovmak”

gäuma-gäuma “köpeği çağırarak”, tayt-çayt “köpeği kovmak”

gu-gu “tavuğu çağırarak”, guş-guş “tavuğu hareket ettirmek için kullanılır”

YANSIMA KELİMELER

Yansıma kelimeler ses yansıması kelimeler ve hareket yansıması kelimeler diye ikiye ayrılır.

a. Ses Yansıması Kelimeler. Meselâ:

däñgär-dañgär~däñgär-däñgär “metal ve taşların bir birine değmesiyle çıkan sesin yansıması”.

şabär-şubär ~ şabär-şabär “yapraklar, ayak sesi, yazı yazdığı zaman çıkan sesin yansıması”.

şar-şar “su akışının sesi”

zär-zar ~ zär-zär “domuzun sesi”

mia-mia ~ miav-miav “kedi sesinin yansıması”

gur-gar ~ gur-gur “uçak, tren, araba sesinin yansıması”

pär-pär ~ par-par “su ve araba motor sesinin yansıması”

cahrq, cahrq-cuhrq “tokat sesinin yansıması”

b. Hareket Yansıması Kelimeler

çocan-çucan ~ çocan-çocan “sallana sallana”

pegek-baGağ “çöktüre çöktüre”

cimdär-camdär “zonk zonk”

Gäl-gal “bel bel”

tär-tär “tir tir”

säldän-saldän “bezgin bezgin”

Yansıma kelimeler cümlede fiili açıklar. Meselâ:

mârş miav-miav orguräv dro. “Kedi miav-miav diye çağırılmaktadır.”

şigan zir-zar boluv cergäläv dro. “Fare zir-zir çağırılmakta.”